

Piotr Miodunka

Rola Mieleckich i Tarnowskich z linii rzemieńskiej w rozwoju osadnictwa na obszarze Puszczy Sandomierskiej

Rocznik Kolbuszowski 7, 11-25

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Piotr Miodunka

Rola Mieleckich i Tarnowskich z linii rzemieńskiej w rozwoju osadnictwa na obszarze Puszczy Sandomierskiej

Pierwotna Puszcza Sandomierska to olbrzymi obszar leśny rozciągający się między Wisłą a pradoliną podkarpacką oraz między dolną Wisłoką a dolnym Sanem¹. Początkowo puszcza stanowiła rubież państwa polskiego. Od 2. połowy XIV wieku znalazła się w centrum szeroko rozumianej Małopolski, ale jeszcze przez długi czas prawie bezludna i w niewielkim stopniu zagospodarowywana pozostawała regionem peryferyjnym. Teren puszczy, ze względu na swoje warunki geograficzne, które ograniczały rozwój osadnictwa wyraźnie odróżniał się od dawniej zasiedlonych i lepiej rozwiniętych okolic dolin rzecznych czy żywej pradoliny podkarpackiej. Ta specyfika powoduje, iż obszar ten, mimo braku administracyjnego wyodrębnienia w przeszłości czy odmiennych losów historycznych, zachęca historyków do studiów jemu poświęconych².

Trudno jednak poprzestać na kryteriach geograficznych i zupełnie oderwać się od realiów historycznych. Puszcza wieki całe należała przecież do majątków królewskich czy szlacheckich obejmujących także, a raczej przede wszystkim, tereny nad Wisłą, Wisłoką czy Sanem. W stosunku do całości tych dóbr, mimo swoich pokaźnych rozmiarów, tereny puszczańskie długo pozostawały peryferyjnymi. Także geograficznie Puszcza Sandomierska nie jest jednorod-

¹ Nazwa „Puszcza Sandomierska” była używana już w okresie staropolskim, ale służyła na określenie lasów należących do starostwa sandomierskiego. Dla południowej części omawianego obszaru, związanej z Ropczycami spotykamy określenie „Puszcza Tuszowska” – *Atlas Historyczny Polski. Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku* (dalej: AHPSan), red. W. Pałucki, cz. II komentarz, Warszawa 1993, s. 29. W niniejszym artykule pisząc o Puszczy Sandomierskiej mam na myśli definicję zawartą w pierwszym zdaniu artykułu.

² Na szczególną uwagę zasługują badania Marii Dobrowolskiej podjęte już w latach 20. XX wieku, oparte na źródłach historycznych, kartograficznych i wiedzy geograficznej, których efektem była rozprawa *Osadnictwo puszczy sandomierskiej między Wisłą i Sanem*, Kraków 1931 (szczególnie cenna jest załączona mapa obrazująca zmiany w zalesieniu puszczy do czasów współczesnych). Ustalenia dotyczące Puszczy Sandomierskiej autorka powtórzyła w pracy *Procesy osadnicze w dorzeczu Wisłoki i Białej Dunajcowej w tysiącleciu*, Kraków 1985.

na i dzieli się na dwa rejony: północny nizinny, niegdyś bardzo podmokły, oraz południowy, obejmujący Płaskowyż Kolbuszowski, wyżej położony, o miejscami lepszych glebach³. Na omawianym terenie zdecydowanie dominowała własność królewska, administracyjnie należąca do starostwa sandomierskiego. Własności kościelnej niemal nie było, natomiast dobra szlacheckie z ośrodkami w dolinach rzecznych obejmowały z reguły pewien obszar pobliskiego lasu. Na tym tle wyraźnie odróżniają się dwa prywatne klucze majątkowe: rzochowsko-rzemieński, Tarnowskich herbu Leliwa, oraz mielecki, Mieleckich herbu Gryf, szerokim pasem wdzierające się w głąb królewskiej puszczy. Te właśnie rody jako pierwsze z prywatnych właścicieli podjęły się kolonizacji i zagospodarowywania terenów puszczańskich. Niniejszy artykuł ma za zadanie rzucić światło na przebieg i charakter tych działań i tym samym określić znaczenie wspomnianych rodów w początkowej fazie osadnictwa w Puszczy Sandomierskiej. Bardzo wyraźną cezurą jest w tym procesie koniec wieku XVI, kiedy wymarły gałęzie zarówno Mieleckich, jak i Tarnowskich z Rzemienia, właścicieli dóbr puszczańskich. Doprowadziło to w efekcie do nowego ukształtowania stosunków własnościowych i terytorialnych, a także awansu osad puszczańskich do roli odrębnego klucza majątkowego z ośrodkiem lokalnym w Kolbuszowej.

Problemem, który być może już nigdy dostatecznie nie zostanie wyjaśniony, jest geneza tak rozległej własności Tarnowskich i Mieleckich na terenie puszczy – czy były to obszary od dawna przynależne do osad położonych na prawym brzegu Wisłoki, czy też uzyskane drogą nadań lub poprzez zawłaszczenie. Pewne fakty zdają się świadczyć o tej drugiej drodze. Wieś Wojśław, położona między Mielcem a Rzochovem, należała od XII wieku do klasztoru Benedyktynów z Łysej Góry i pochodziła z nadania komesa Wojśława. W XV i XVI wieku obejmowała jedynie bezpośrednio przyległy fragment lasu, otoczona zaś była lasami dóbr mieleckich i rzochowskich, bezpośrednio ze sobą graniczącymi⁴. Skoro zatem ani możnowładca Wojśław, ani benedyktyni, obecni w tym regionie bardzo długo, nie zdołali powiększyć swojej posiadłości kosztem puszczy, nie było to najwyraźniej możliwe. Przypuszczalnie dopiero osłabienie władzy królewskiej po śmierci Kazimierza Wielkiego spowodowało większą ekspansywność majątkową możnowładztwa i rycerstwa. Można w tym miejscu przytoczyć przykład nadania przez monarchę w r. 1453 właścicielowi Chrzęstowa nad Wisłoką fragmentu puszczy na wschód od kró-

³ Dobrowolska, *Procesy osadnicze...*, s. 104; AHPSan, cz. I mapy, nr 1.

⁴ P. Miodunka, *Osadnictwo i sieć parafialna nad dolną Wisłoką w średniowieczu (do około 1530 roku)*, Kraków 2000, s. 34-36, 70 (praca nie publikowana); o otoczeniu Wojśława lasami sąsiednich miejscowości świadczą dokumenty graniczne: Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności, materiały do tomu V Kodeksu dyplomatycznego Małopolski (dalej: KDM V), teka F, nr 25 (r. 1459) oraz Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie, wyd. Z. L. Radziwiński, P. Skobielski, B. Gorczak (dalej: AS), T. V, Lwów 1897, nr 48 i 49 (r. 1510).

lewskiej wówczas wsi Malinie⁵. Las ten zresztą wraz z wsią znalazł się później w rękach Mieleckich. Ponadto kształt terytorialny posiadłości Mieleckich i Tarnowskich na terenie puszczy nasuwa przypuszczenie o ich rozwoju etapami. Jakies przywileje, czy jedynie falsyfikaty, dotyczące nadań lasów, czy barci w Puszczy Sandomierskiej posiadał w XVII wieku Zbigniew Ossoliński, właściciel Mielca⁶. Etapów i okoliczności nabywania kolejnych fragmentów puszczy nie jesteśmy chyba w stanie odtworzyć.

Faktem jest, iż do końca 1. połowy XV wieku posiadłości Mieleckich i Tarnowskich zajęły obszar znany z późniejszych źródeł i przybrały kształt prawie ostateczny. Od północy dobra mieleckie sąsiadowały przede wszystkim z gruntami wsi starostwa sandomierskiego. Granica rozpoczynała swój bieg od kopców narożnych położonych między dzisiejszymi wsiami Wola Chorzelowska oraz Chyki-Dębiaki, na północ od, niegdyś rozległych stawów, później mokradeł zwanych Jamkami Rzędzianowskimi, z których wypływa obecnie rzeczka Babulówka. Potem biegła na południowy wschód do rzeczki Łubnicy (obecnie Złotka), zostawiając na obszarze dzisiejszego Toporowa oba brzegi po stronie dóbr mieleckich. Na północ i wschód od tej granicy rozciągały się królewskie lasy Goły Bór i Ostrowy, należące do wsi Tuszów i Jaślany (dzisiejszy teren wsi Ostrowy Tuszowskie). Na północ od dzisiejszej wsi Łubnica, gdzie wówczas znajdował się folwarczek Mieleckiego, granica skręcała na wschód i przez las zwany Gozd prowadziła do rzeczki Jamnicy, gdzie kończyły się lasy wsi Tuszów i Jaślany, a zaczynał się krótki odcinek granicy z lasami klucza baranowskiego (dzisiaj wieś Ostrowy Baranowskie)⁷. Ten wąski pas gruntów majątku baranowskiego wrzynał się w puszcę królewską rozdzielając lasy tuszowsko-jaślańskie od lasu Komorów należącego do wsi Padew. Południowa krawędź tego lasu była jednocześnie północną granicą klucza mieleckiego, która biegła tak jak dzisiejsza granica między gminami Cmolas i Majdan Królewski, aż do gruntów dzisiejszej wsi Wola Rusinowska, wówczas lasu Rusinów, leżącego już na obszarze królewskich wsi Ramiżów i Wola Ramiżowska (dziś Raniżów i Wola Raniżowska). W tym miejscu granica zmieniała bieg na południowo-wschodni dochodząc do ujścia rzeczki Konotopy do Trześni, dzisiejszej Przyrwy. Po przejściu na drugi, prawy brzeg Trześni prowadziła z kolei na południe zmierzając do ściany dóbr rzechowsko-rzemień-

⁵ Księgi polskiej koronnej metryki XV stoltija, T. 1 1447–1454, Warszawa 1914, nr 199.

⁶ Z. Ossoliński, *Pamiętnik*, opr. J. Długosz, Warszawa 1983, s. 175.

⁷ Rozgraniczenie z 4 maja 1528 roku między wsiami królewskimi Tuszów i Jaślany a miastem Mielcem i wsiami Stanisława Mieleckiego Wojśław, Cyranowa Wola, Chorzelów, Chrzęstów, Wola Chrzęstowska, Cmolas, Trzęsówka, Biblioteka XX Czarторыskich w Krakowie (dalej: BCz), perg. 782, vol. III/31; dokument ten został wydany drukiem – AS V, nr 179, ale nie z oryginału, lecz z XVIII-wiecznego kopiarza, stąd drobne błędy.

skich⁸. Końcowy odcinek granicy był przedmiotem sporu między Mieleckimi a Tarnowskimi i panującym, o czym niżej.

Południowa granica dóbr mieleckich była jednocześnie granicą północną majątności rzochowsko-rzemieńskiej. Jej opis należy rozpocząć od styku granic miast Mielec i Rzochoów z wsią Wojsław, od r. 1480 należąca do Mieleckich. Miał on miejsce w lesie Rżyska w pobliżu drogi z Mielca do Cmolasu. Następnie granica między dobrami Mieleckich i Tarnowskich prowadziła do Koniowej Góry, miejsca zwanego Biesiad aż do Łuża. W tym miejscu skręcała na południe i w pobliżu dzisiejszego przysiółka Dębrzyna dochodziła do rzeczki Dębica (obecnie Kanał Grądzki). Prowadząc dalej w górę tej rzeczki, czyli w kierunku północno-wschodnim wiodła do rzeki Trześnik, dzisiejszej Świerczówki, a potem w dół Trześnika aż w pobliże jego ujścia do rzeki Trześń (dziś Nil). Przechodząc na drugą stronę Trześni, przez jej rozwidlenia biegła następnie między obecnymi wsiami Zarębki i Kolbuszowa Dolna do rzeczki Sanny (przepływa przez wieś Werynię), nad którą, w pobliżu jej ujścia do Trześni (Przyrwy) i lasu Biała, albo Mokra Olszyna, ustalił się ostatecznie styk dóbr Mieleckich, Tarnowskich i królewskich⁹.

Posiadłości Tarnowskich z Rzochowa i Rzemienia w Puszczy Sandomierskiej od południa sąsiadowały z królewszczynami, a także z lasami należącymi do Ligęzów z Przeclawia. Granica z lasami należącymi do królewskich Ropczyc rozpoczynała się od brzegu rzeki Tuszyny (Tuszymki), na wschód od wsi Ocieka Tarnowskich i biegła na północ w pobliże dzisiejszej wsi Blizna, wówczas zaś potoku Blizna (dziś Ligejska Rzeka). Tutaj, po wschodniej stronie, zaczynał się las Leszcze, własność Ligęzów. Po przejściu granicy z ich dobrami, południowa granica dóbr Tarnowskich biegła na wschód przekraczając rzeczkę Trześnik (tuż pod obecną wsią Trześń), a potem przez las Lipny Bór do rzeki Trześń, aż do miejsca, gdzie wpadał do niej potok Bukowiec (miejsce,

⁸ Rozgraniczenie z 19 listopada 1519 roku między królewskimi wsiami Padew, Wola Raniżowska i Raniżów a Cmolasem i Trzęsówką, wsiami Stanisława Mieleckiego – AS V, nr 106, dokument wydany na podstawie XVIII-wiecznej kopii więc nie ma pewności, czy nie zawiera zniekształconych nazw topograficznych.

⁹ Ten odcinek opisują dwa znane dokumenty rozgraniczenia, starszy z 19 czerwca 1459 roku dotyczący wsi Mielec i Cmolasa Jana Mieleckiego z jednej a miasta Rzochowa oraz wsi Tuszyna i Kościelów Jana Feliksa Tarnowskiego z drugiej strony – KDM V, teka F, nr 25, dokument ten wydany został także według XVIII-wiecznej kopii (AS, t. II, Lwów 1888, nr 157) zawierającej opuszczenia i zniekształcenia treści, co uniemożliwia korzystanie z niego bez sięgania po oryginał znajdujący się obecnie w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu; drugi dokument pochodzi z 16 września 1510 roku znany z jednej, XVIII-wiecznej kopii, wydany – AS V, nr 99; Potok przepływający przez Werynię z Sanną identyfikuje już K. Skowroński, *Gdy Kolbuszowa stała się stolicą powiatu*, „Biuletyn. Muzeum Regionalne w Kolbuszowej. Towarzystwo Opieki nad Zabytkami”, R. 1966, s. 132, 138, 142, błędna identyfikacja z obecnym Nilem występuje w AHPSan, cz. I mapy, nr 1.

gdzie dziś znajduje się skansen). Następnie kierowała się w górę potoku Bukowiec, potem między obecnymi wsiami Kolbuszowa Górna i Kupno oraz Werynia i Kłapówka, aż do stawów w Kłapówce, czyli do miejsca, gdzie w XV i XVI wieku leżało mokradło zwane Białe Jezioro lub Białęczyno. Tutaj zaczynały się już granice królewskich wsi Raniżów i Wola Raniżowska¹⁰.

Wspomniane wsie królewskie sąsiadowały od zachodu zarówno z dobrami Mieleckich, jak i Tarnowskich. Zasięg własności każdego z tych trzech majątków był przez pewien czas niestabilny. W sierpniu 1519 roku komisarze graniczni zebrani w pobliżu ujścia rzeczki Sanny do Trześni mieli ustalić bieg granicy dóbr Stanisława Tarnowskiego w kierunku południowo-wschodnim do mokradła zwanego Białe Jezioro oraz ustalić, kto na tym odcinku był ich sąsiadem. Stanisław Mielecki przedstawiał bliżej nieokreślony dokument graniczny, z którego – jego zdaniem – wynikało, iż granice jego wsi Cmolasy ciągną się właśnie do owego mokradła. Tymczasem ze zgodnego zeznania sędziwych poddanych Tarnowskiego, jak i ludzi królewskich wynikało, że zawsze była to granica między Kolbuszową i Werynią a wsiami królewskimi Raniżów i Wola Raniżowska, a Mielecki wtargnął w grunty obu majątków i zaczął sypać swoje kopce graniczne. Roszczenia Mieleckiego opierały się najprawdopodobniej na dokumencie granicznym Mieleckich i Tarnowskich z roku 1459, według którego, na ile można to obecnie odtworzyć, dobra mieleckie ciągnęły się bardziej na południowy wschód i miały dłuższą granicę z dobrami rzochowskimi, niż według dokumentu późniejszego z roku 1510. Komisja przyjęła jednak wersję poddanych Tarnowskiego i monarszych¹¹. Mielecki zachował jednak pewne obszary na prawym brzegu Sanny i Trześni, na których założono później wieś Mechowiec.

Puszczańskie posiadłości Mieleckich i Tarnowskich, mimo iż przez długi okres bezludne lub słabo zaludnione, nie były *terra incognita*. Przemierzali je ich właściciele podczas polowań czy ludność okolicznych wsi, szczególnie

¹⁰ Rozgraniczenie z 30 stycznia 1524 roku między wsiami Stanisława Tarnowskiego z Rzemienia, Kolbuszową, Werynią, Ocieką i Tuszymą a dobrami królewskimi, tj. dzierzawą ropczycką i kluczem zwiączyckim, uposażeniem kasztelanii sandomierskiej – AS V, nr 129 (wydany na podstawie XVIII-wiecznej kopii); mokradło Białe Jezioro lub Białęczyno ze stawami w Kłapówce identyfikuje K. Skowroński, *Gdy Kolbuszowa...*, s. 137.

¹¹ Rozgraniczenie z 31 sierpnia 1519, wydane z XVIII-wiecznej kopii – AS V, nr 103; Istnieje na szczęście oryginalny dokument z tego rozgraniczenia, prawie identyczny z opublikowanym – BCz, perg. 739, pozwalający prawidłowo odczytać błędnie wydrukowane nazwy miejscowe (np. zamiast Ozanna – Szanna). Wspominany wyżej dokument graniczny z roku 1510 kończy opisywanie granicy dóbr mieleckich i rzemieńskich nad rzeką Saną, informując, że dalej zaczynają się już grunty wsi Raniżów i Wola Raniżowska. Tymczasem starszy dokument, z roku 1459, wytycza granicę między wspomnianymi majątkami dalej, między innymi w pobliżu rzeki Weryni przepływającej przez późniejszą wieś Dzikowiec – Lustracja województwa sandomierskiego 1660–1664, wyd. H. Oprawko i K. Schuster, cz. II, Wrocław 1977 (dalej: Lustracja 1660/64), s. 140 – a kończy się przy nie nazwanym mokradle.

bartnicy¹². Mieszkańcy osad założonych w głębi puszczy, np. Cmolasu czy Kolbuszowej, często udawali się do Mielca, Rzochowa czy Rzemienia, głównych ośrodków dóbr. O obecności człowieka świadczą odnotowane w dokumentach liczne nazwy topograficzne na terenie puszczy. Były to określenia rzek, potoków, bagien, wzniesień, a także lasów, gdyż olbrzymia, ciągnąca się nieprzerwanie puszcza składała się z mniejszych kompleksów leśnych wyodrębnionych przypuszczalnie naturalnymi granicami lub właściwościami o indywidualnych nazwach. Część owych nazw lasów i rzek dała początek określeniom osad powstałych na ich terenie lub w inny sposób przetrwała nawet po wykarczowaniu samego lasu¹³. Wiele nazw topograficznych z terenu puszczy zadziwia swoją żywotnością, pojawiają się one bowiem na współczesnych mapach. Innym faktem świadczącym o stosunkowo ożywionej penetracji puszczy przez mieszkańców omawianych dóbr jest dobrze rozwinięta sieć dróg lokalnych i to nie tylko w kierunku do nadwiśloczańskich ośrodków. Źródła z początków XVI wieku wymieniają kilkakrotnie drogę z Mielca do Cmolasu, ale także drogę z Ocieki do Weryni, z Cmolasu do Woli Raniżowskiej, z Cmolasu do Weryni, z Weryni do Raniżowa¹⁴.

Nie można także wykluczyć, iż Mieleccy czy Tarnowscy jeszcze przed podjęciem lokacji osad w głębi puszczy eksploatowali ją w sposób zorganizowany gospodarczo. Być może tartaki czy kuźnice wyprzedzały pierwszych rolników.

W stosunku do królewskiej akcji kolonizacyjnej, rozpoczętej w 1. połowie XIV wieku, poczynania prywatnych właścicieli były dużo późniejsze. Można to tłumaczyć młodszą genezą prywatnej własności w puszczy, a także dającym się zaobserwować ogólnym zapóźnieniem w ustrojowej i gospodarczej przebudowie obszaru nad dolną Wisłoką. Pierwszą znaną i udaną lokacją na omawianym terenie była wieś Ocieka nad Tuszymką. Założono ją niedługo przed rokiem 1431, w którym została przyłączona do parafii w Rzochowie¹⁵. W po-

¹² Stanisław Mielecki posiadał przywilej na łowy w przylegających do jego posiadłości lasach królewskich, tj. raniżowskich, wolskich (Woli Raniżowskiej), Dzikowiec i Wolne, pierwotnie wystawiony w r. 1456 dla Floriana Pacanowskiego, podstolego krakowskiego – *Matri- cularum Regni Poloniae Summaria* (dalej: MRPS), T. IV/1, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1910, nr 2615.

¹³ Nazwy, które dały początek nazwom miejscowości: Kosowy – las (J. Pezda, P. Prokop, *Mielec i okolice w połowie XVI wieku. Dokument króla Zygmunta Augusta zatwierdzający podział dóbr dziedzicznych rodu Mieleckich*, „Rocznik Mielecki”, T. 2, s. 125, 127, 131, 134 – r. 1548, Archiwum Państwowe w Krakowie – dalej: APKr, *Terrestria Pilsnensia* – dalej: TP, vol. 6, s. 734 – r. 1576, APKr, Archiwum Sanguszków, rękop. 881 *Liber granitierum*, s. 12 – r. 1576); Izdebnik – las (TP 6, s. 734 – r. 1576); Sielanów – las (Siedlanów/Siedlanka, tamże); Łubnica – rzeka (obecnie wieś Ługnica, AS V, nr 179 – r. 1528, Pezda, Prokop, *Mielec i okolice...*, s. 125 – r. 1548, APKr, AS rkps 881, s. 10 – r. 1576); Trześnik Mały – rzeka (wieś Trześnik, AS II, nr 157 – r. 1459, AS V, nr 99 – r. 1510, APKr, AS rkps 881, s. 13 – r. 1576).

¹⁴ AS V, nr 99, 103, 106, 129, 179.

¹⁵ *Codex diplomaticus Poloniae*, t. III, wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1858, nr 203.

czątkach XVI wieku miała 4 łany kmiece, karczmę, młyn i trzech zagrodników. W roku 1525 nie wymieniono już młyna, ale za to kuźnicę o trzech kołach. Wkrótce, z nieznanых przyczyn, osada licząca 16 gospodarstw kmiecych spustoszała, o czym informuje rejestr taksacyjny sporządzony w latach 1527–30. Czynna pozostała jedynie kuźnica. Doszło jednak do ponownego zasiedlenia wsi, bowiem w r. 1530 wymieniono 2 opodatkowane łany kmiece, zaś w latach 70. XVI wieku ponownie 4 łany¹⁶. Ociekę, otoczoną wprawdzie lasami trudno jednak uznać za osadę *stricto* puszczańską. Była ona położona na jej obrzeżach, stosunkowo blisko rozwiniętego osadnictwa wiejskiego i ośrodków miejskich zlokalizowanych nad dolną Wisłoką i wzdłuż rynny podkarpackiej.

O właściwej kolonizacji Puszczy Sandomierskiej w dobrach prywatnych możemy mówić dopiero od połowy XV wieku. Co ciekawe, palma pierwszeństwa w tych działaniach nie należała do możnowładczego rodu Tarnowskich, którego jedna linia miała od roku 1448 siedzibę w Rzochowie, ale do powoli wybijającego się z masy szeregowego rycerstwa sandomierskiego rodu Mieleckich herbu Gryf. W dokumencie rozgraniczenia dóbr Jana Mieleckiego i Jana Feliksa Tarnowskiego na terenie puszczy z czerwca roku 1459 po stronie Mieleckiego wymieniona została wieś Cmolas (*Czmolesch*)¹⁷. Synowie tegoż Jana – Jan i Bernardyn Mieleccy – z matką Zofią ufundowali 26 lipca 1462 roku parafię w tejże wsi. Na uposażenie kościoła, plebana i sług kościelnych przeznaczili dziesięciny z folwarku w Cmolasie oraz z sołectw we wsiach Cmolas i Brzoza, także 2 łany w Cmolasie i karczmę. Dali także plebanowi prawo do łowienia ryb w stawie na rzece Trześni i zbudowania na niej młyna (wraz z wolnością zbierania w lasach chrustu potrzebnego na jego reparację). Ponadto mieszkańcy parafii, tj. Cmolasu i Brzozy, mieli płacić z każdego łanu po korcu żyta oraz po groszu (od gospodarstwa?) corocznie na święto św. Marcina.¹⁸ Wieś Brzoza położona w parafii Cmolas jest tożsama z Trzęsówką, wymienianą począwszy od r. 1504 razem z Cmolasem. Według *Liber relaxationum* z r. 1529 mieszkańcy Trzęsówki także płacili plebanowi cmolaskiemu po korcu żyta¹⁹. Funkcjonowanie parafii poświadczą dla lat 70. XV wieku Jan Długosz w *Liber beneficiorum* pisząc o nowo założonej, na tzw. surowym korzeniu wsi Cmolas (*Czemnolyasz*), w której jest drewniany kościół pod wezwaniem św. Stanisława. Podał też, że plebanem od początku założenia parafii jest Mikołaj z Łączek²⁰. W świetle dokumentu fundacyjnego parafii kościół miał być dopiero zbudowany, a Cmolas i Brzoza – czyli Trzęsówka – były wsiami już zasiedlonymi. Dowodzi to, iż nie mogły być założone dużo wcześniej, bowiem z powodu oddalenia od innych parafii osadzeni chłopcy byłiby praktycznie pozbawieni posług religijnych. Potwierdza to wspomniana *Liber beneficiorum* określająca Cmolas jako wieś nową. Lokacja Cmolasu z pewnością nastąpiła nie więcej niż około 10 lat przed pierwszą wzmianką z roku 1459. Podobnie było zapewne z wsią Brzoza. Było to zatem przedsięwzięcie Jana Mieleckiego, ojca fundato-

rów parafii. W obu wsiach położone było sołectwo, co wskazuje na użycie przy lokacji tzw. prawa niemieckiego – najprawdopodobniej magdeburgskiego, ale znani są jedynie sołtysi z Cmolasu. W roku 1470 był nim Maciej Gryf, zaś w roku 1502 Bronisz Gryf²¹. Można przypuszczać, że oba sołectwa były po prostu połączone i znajdowały się w rękach tej samej osoby, zwanej od większej osady sołtysem z Cmolasu. Ostatnia informacja o sołectwie pochodzi z roku 1504²². W nieokreślonym bliżej czasie, ale zapewne jeszcze przez Stanisława Mieleckiego, kasztelana zawichojskiego (zm. 1532), zostało ono wykupione i włączone do folwarku pańskiego.

Tymczasem wspomniany już kilkakrotnie dokument graniczny z r. 1459 po stronie dóbr należących do Tarnowskich nie wymienia żadnej wsi położonej, podobnie jak Cmolas w głębi puszczy, a jedynie miejscowości nad Wisłoką, do których należały lasy tego majątku. Wynika z tego, iż Leliwici z Rzochowa nie podjęli jeszcze na tym obszarze akcji kolonizacyjnej. Być może jej zaczątkiem była wymieniona przy wytyczeniu granicy nazwa topograficzna Poręby Małe, położona w pobliżu późniejszej wsi Werynia²³. Nie ma jednak mowy o jakichkolwiek osiedlach ludzkich. Zresztą sam fakt istnienia w puszczy wykarczowa-

¹⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Archiwum Skarbu Koronnego (dalej: ASK), oddział I, księga 7, k. 144v. (1506 r.); ASK I, 8, k. 9v. (1504), k. 115v. (1525), k. 275 (1530); ASK I, 9, k. 175v. (1576), k. 307v. (1577); ASK I, 10, k. 79 (1510); ASK LIV, 12, k. 14v. (rejestr taksacyjny powiatu pilzneńskiego z lat 1527/30).

¹⁷ AS II, nr 157.

¹⁸ Zbiór dokumentów małopolskich (dalej: ZDM), wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś, cz. V, Wrocław 1970, nr 1334, dokument został błędnie datowany przez wydawców na rok 1422, właściwą datę fundacji parafii ustalił Krzysztof Mosingiewicz – *Mieleccy herbu Gryf[w:] Społeczeństwo Polski Średniowiecznej*, T. III, Warszawa 1985, s. 269, 270.

¹⁹ ASK I, 7, k. 123v., 8, k. 13v., 10, k. 26v.; *Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529 (tzw. Liber retaxationum)*, wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa (dalej: LR), Wrocław 1968, s. 465.

²⁰ *Joannis Długosz senioris canonici cracoviensis Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis* (dalej: LB), wyd. A. Przeździecki, T. II [w:] *Opera omnia*, T. VIII, Kraków 1864, s. 370, Długosz pomylił jednak właściciela Cmolasu, którym nie był Jan Feliks Tarnowski, ale bracia Mieleccy.

²¹ ZDM V, nr 1334; dokument lokacyjny miasta Mielca z 18 listopada 1470 roku – *Materiały źródłowe [w:] Mielec. Dzieje miasta i regionu*, T. 1, red. F. Kiryk, Mielec 1984, nr 1; *Ważniejsze dokumenty do historii miasta Dębicy*, cz. I, zebrał J. Wyrostek [w:] *I sprawozdanie dyrektora c.k. gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1907/1908*, Tarnów 1908, s. 24 (przedruk w: *Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu*, red. F. Kiryk i J. Buszko, Kraków 1995, aneks nr 5, s. 108) – dokument właścicieli Dębicy z 2 maja 1502 roku.

²² ASK I, 8, k. 13v.

²³ KDM V, teka F, nr 25 – *...a Biała Olschina usque ad Porambi Minori, et a Porambi iste potok qui affluit Vyrinya...*, jeżeli Biała Olszyna według źródeł późniejszych leżała nad Sanną, a rzeczka Werynia przepływała przez Dzikowiec, to wspomniane Poręby Małe należy lokalizować między nimi, czyli w północnej części wsi Werynia.

nych polan – poręb, nie dowodzi jeszcze, iż powstały one w celu założenia wsi. Może po prostu drzewa z tej okolicy doskonale nadawały się na budulec i dlatego wycięto je w większej ilości. Pewne jest jednak, że w czerwcu roku 1459 w lasach Tarnowskich z Rzochowa nie było jeszcze stałych osiedli wiejskich zorganizowanych według powszechnie przyjętych reguł prawa magdeburskiego. Pierwsze wiadomości o osadach w puszczy należącej do Tarnowskich pochodzą dopiero z samego początku wieku XVI. Mianowicie 1 maja roku 1500 przed sądem ziemskim pilzneńskim stanęła Anna, żona szlachetnego Mikołaja z Kolbuszowej (*de Colbusszowa*), natomiast 28 kwietnia 1503 przed tymże sądem szlachetny Mikołaj zwany Kolbusz z Weryni (*de Werynya*)²⁴. W roku 1508, w dwóch różnych źródłach, pośród dóbr Stanisława Tarnowskiego z Rzemienia wymieniono wsie Kolbuszowa i Werynia²⁵. Rejestr poborowy z roku 1510 wylicza obok innych wsi Tarnowskiego także parafię Werynia, a w niej dwie osady: Werynię Wielką oraz Małą. Późniejsze rejestry (z lat 1525 i 1530) mówią już ogólniej o obu (dwóch) Weryniach²⁶. W roku 1513 Stanisław Tarnowski wykupił od Mikołaja Kolbusza (Kolbuskiego) jego dziedziczne sołectwa w Kolbuszowej i Weryni²⁷. Wreszcie z roku 1516 pochodzi wzmianka o parafii w Kolbuszowej²⁸. Z zestawienia i uporządkowania powyższych informacji wynika, iż między rokiem 1459 a 1500 Tarnowscy lokowali dwie nowe osady – Werynię Wielką i Werynię Małą. Zasadzcą obu, a później ich sołtysiem był Mikołaj Kolbusz *vel* Kolbuski, lub jego przodek. Z porównania obszarów wsi Kolbuszowa (dzisiejsze miasto Kolbuszowa oraz wsie Kolbuszowa Górna i Dolna) i Werynia wynika jednoznacznie, że Werynię Wielką była późniejsza Kolbuszowa, a Werynia Mała została po prostu Werynią. Przepuszczalnie sołectwo w Weryni Wielkiej było bogatsze i tutaj rezydował głównie sołtys Kolbusz, dając osadzie nową nazwę. Tutaj też Tarnowscy ufundowali przed rokiem 1510 parafię (w r. 1516 zwaną już parafią w Kolbuszowej). Sporo wiadomo o stosunkach rodzinnych Mikołaja Kolbusza. Jego żoną była Anna, córka szlachcica Jana Rokosza z Koszyc Wielkich, a najbliższymi krewnymi siostra Katarzyna, żona mieszczanina ropczyckiego Stanisława Cioska oraz brat stryjeczny Jakub Kolbuski. Mikołaj zmarł między rokiem 1513 a 1519, pozostawiając liczne

²⁴ TP 22, s. 670; 24, s. 533

²⁵ AS V, nr 34 (podział dóbr po śmierci Jana Feliksa Tarnowskiego, wojewody krakowskiego z 16 lutego 1508); ASK LIV, 10, k. 95v. (rejestr poborowy z r. 1508).

²⁶ ASK I, 10, k. 81v.; 8, k. 116v., 275v.; M. Skowroński, *Kolbuszowa. Krótki zarys dziejów*, dodatek do „Ziemi Kolbuszowskiej”, R. 1999, s. 5 podaje, że w rejestrze poborowym z 1504 roku wymieniono wieś Werynię, a w r. 1508 sołectwo w Kolbuszowej.

²⁷ TP 34, s. 134-136 = TP 3, s. 461-463; Mikołaj Kolbusz został także nazwany sołtysiem w Weryniach (in Weryny) – TP 34, s. 136.

²⁸ Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie (dalej: AKM), Acta episcopalia 8, k. 23 (3 października 1516 roku Stanisław Tarnowski z Rzochowa wysunął na probostwo w Kolbuszowej księdza Feliksa z Kolbuszowej po śmierci poprzednika księdza Marcina).

potomstwo, synów: Marcina, Jana, Piotra oraz córki: Annę, Zofię i Katarzynę. Wdowa po nim, Anna, żyła jeszcze w roku 1526²⁹. Czy można jednak bliżej oznaczyć datę lokacji omawianych osad i komu ją przypisać – Janowi Feliksowi, wojewodzie lubelskiemu (zm. w r. 1484), czy Janowi Feliksowi zwanemu Szramem, wojewodzie krakowskiemu (zm. w r. 1507). Ten pierwszy nie był chyba najlepszym gospodarzem, ale to nie może być argument przesądający³⁰. W początkach XVI wieku nazwa Kolbuszowa pochodząca od nazwiska zasadźcy i sołtysa zastąpiła pierwotną i była już utrwalona, a to wymagało upływu pewnego czasu³¹. Zapewne niedługo po lokacji wsi doszło do fundacji parafii³².

Przez długie dziesięciolecia Cmolasy z Trzęsówką w dobrach Mieleckich, Kolbuszowa z Werynią w dobrach Tarnowskich oraz Raniżów i Wola Raniżowska w dobrach królewskich były jedynymi wsiami położonymi w samym centrum Puszczy Sandomierskiej. Do około połowy XVI wieku procesy rozwojowe tych okolic ograniczały się do rozbudowy istniejących wsi i bardziej wszechstronnej eksploatacji gospodarczej. Zatrzymanie na pewien czas akcji osadniczej można też tłumaczyć zajęciem najlepszych gleb na tym terenie.

Puszczkańskie osady majątków: mieleckiego i rzemieńskiego zorganizowane były w zasadzie podobnie. W obu były to dwie wsie położone blisko siebie, sołectwa zamienione później na pańskie folwarki, kościół parafialny. Nie jest łatwo oszacować wielkość i zaludnienie omawianych wsi w okresie do połowy XVI w. Zachowane rejestry poborowe z pierwszych dziesięcioleci tego stulecia podają prawdopodobnie zaniżoną liczbę uprawianych łąnów. Przykładowo według rejestrów z lat 1510, 1525, 1530 w obu Weryniach (tj. w Kolbuszowej i Weryni) uprawiano 10 łąnów kmiecych, był tam ponadto młyn i karczma³³. Z kolei skrupulatny rejestr taksacyjny datowany na lata 1527–1530 wymienia w obu wsiach aż 62 kmieci, 11 zagrodników, 2 karczmy, 2 stawy

²⁹ Opiekunem wdowy po Mikołaju Kolbuszu i ich dzieci został Stanisław Tarnowski z Rzemienia. Spłacając ją z pewnych sum zapisanych jeszcze na Kolbuszowej i Weryni Tarnowski wydzierżawił jej trzymane zastawem: wieś Pustków i folwark w Męciszowie. Anna Kolbuszowa była zapewne osobą gospodarną, bowiem pożyczła sumy pieniężne okolicznej szlachcie – TP 3, s. 461–463; 18, s. 312; 20, s. 555, 636, 637; 22, s. 670; 23, s. 129–131.

³⁰ W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego. Wieki XIV–XV*, Warszawa 1971, s. 208, 209.

³¹ Używanie jeszcze niekiedy starej nazwy Werynia (Wielka) wydaje się być w początkach XVI wieku anachronizmem, który jednak jeszcze długo powtarzano w rejestrach poborowych, patrz rejestr z r. 1581 – *parochia Werynia* (A. Pawiński, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, T III *Małopolska* [w:] *Źródła Dziejowe*, T XIV, Warszawa 1886, s. 255).

³² Mieszkańcy Kolbuszowej i Weryni mogliby wprawdzie korzystać z kościoła parafialnego w Cmolasie, ale takie rozwiązanie byłoby sprzeczne z polityką prywatnych właścicieli dążących do ujęcia swoich dóbr w parafiach własnego patronatu

³³ ASK I, 8, k. 116v., 275v.; 10, k. 81v.

rybne i młyn mało pożyteczny³⁴. Nie podano liczby uprawianych łąnów, ale z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że nie było ich mniej niż ok. 30. Mogło ich być 40, bowiem tyle korcy żyta i owsa otrzymywał z Kolbuszowej i Weryni miejscowy pleban (przyjmując, iż przysługiwał mu korzec z łąnu) w roku 1529³⁵. Dokument z roku 1546 wspomina o młynach w Kolbuszowej i Weryni (więc przypuszczalnie dwóch)³⁶. Spore dochody przynosiły zapewne okoliczne lasy, przede wszystkim barcie oraz tzw. wkupy, czyli opłaty za prawo do zbierania żołądździ i bukwi³⁷. Sołectwa wykupione w roku 1513 stały się podstawą folwarku pańskiego³⁸. Jeszcze trudniej jest ustalić rozmiar gruntów uprawnych i zaludnienie w Cmolasie i Trzęsówce. Najstarsze rejestry podają dla obu wsi łącznie 6 łąnów kmiecych, co chyba rażąco odbiega od rzeczywistości, skoro w roku 1529 gospodarze z Cmolasu płacili plebanowi w sumie 24 korce żyta, a z Trzęsówki 12 korcy³⁹. Ponadto w tym okresie na potrzeby mieszkańców służył młyn i karczma⁴⁰. Ważną rolę w zagospodarowaniu puszczańskich dóbr majątku odgrywały dwie kuźnice żelaza i związane z nimi kopalnie rudy położone w Cmolasie nad Trzeźnią, każda o 3 kolach. Pierwsza wiadomość o nich pochodzi z roku 1530⁴¹. Dokument podziału z r. 1548 jako źródła dochodów z Cmolasu i Trzęsówki wymienia lasy, bory, łowiska, kuźnice, huty i barcie, ale nie wiadomo, czy chodzi o dochody rzeczywiste czy potencjalne⁴². Porównując oba majątki można stwierdzić, iż ludniejsze były wsie Tarnowskich, w których około roku 1530 mieszkało więcej niż 300 mieszkańców, co było na owe czasy liczbą znaczną. Najprawdopodobniej mniej, chociaż niepodobna określić bliżej ilu, liczyły sobie Cmolas i Trzęsówka⁴³. Natomiast Cmolas był wszechstronniej zagospodarowany. Oprócz rolnictwa i przemysłów pokrewnych wytapiano tam ponadto żelazo⁴⁴.

³⁴ ASK LIV, 12, k. 14v.

³⁵ LR, s. 465.

³⁶ AS V, nr 346 – dokument dotyczy wydzielenia oprawy wdowiej Katarzynie, wdowie po Stanisławie Tarnowskim z Rzemienia, kasztelanie sądeckim, w jej skład weszły m.in. wsie Kolbuszowa i Werynia.

³⁷ ASK LIV, 12, k. 15; BCz, perg. 870, vol. II/44 (1546 r.).

³⁸ Folwark wymieniony w l. 1527/30 (ASK LIV, 12, k. 14v.) oraz w r. 1546 (AS V, nr 346).

³⁹ ASK I, 7, k. 123v., 194; 10, k. 233v., 475v., 604v.; jedynie najstarszy rejestr z r. 1504 podaje 7 łąnów – ASK I, 8, k. 13v.; LR, s. 465 – w r. 1529 stwierdzono, iż korzec żyta przysługuje plebanowi od każdego mieszkańca, czyli gospodarstwa, z kolei dokument fundacyjny z r. 1462 wyraźnie mówi o opłacie z poszczególnych łąnów.

⁴⁰ Właścicielem drugiej karczmy był pleban cmolaski.

⁴¹ ASK I, 7, k. 194; 10, k. 233v., 475v., 604v.

⁴² Pezda, Prokop, *Mielec i okolice...*, s. 129.

⁴³ Potwierdzać to może fakt, iż pleban kolbuszowski ze swojej parafii zbierał wyższą kołędę – 2 grzywny, niż jego odpowiednik z Cmolasu – grzywna i 15 groszy (LR, s. 465).

⁴⁴ W majątku rzemieńskim produkcję żelaza prowadzono wówczas w Ociece.

Istotny dla historii omawianych wsi był podział majątku mieleckiego dokonany w roku 1548. W jego wyniku Cmolasy i Trzęsówkę otrzymał Sebastian Mielecki, wówczas kasztelan wiślicki, a wraz z nimi większą część puszczy należącej do Mieleckich⁴⁵. Ta część działu Sebastiana nie miała terytorialnej łączności z pozostałymi przypadłymi mu wsiami, utworzyła zatem quasi-kłucz majątkowy, wprawdzie tylko dwuwioskowy, ale spory terytorialnie. Z tego powodu puszcza przecięła nowa granica między dobrami Jana Mieleckiego, wojewody podolskiego, i wspomnianego Sebastiana, opisana w zarysie już w dokumencie podziału, w roku następnym dokładniej w tzw. intercyzie. Prowadziła ona między lasem Drozdów, należącym do Jana (obszar dzisiejszej wsi Przyłęk), a lasem Kosowy w majątku Sebastiana⁴⁶. Podział dokonany w kluczu rzemieńskim w roku 1572 nie doprowadził do zerwania związku okolic Kolbuszowej z Rzemieniem i Rzochowem, głównymi ośrodkami tego klucza⁴⁷.

Nowa fala lokacji ruszyła od początku 2. połowy XVI wieku i to nie tylko na terenie Puszczy Sandomierskiej, ale także w lasach na lewym brzegu Wisłoki. Tym razem zakładanie nowych osad odbywało się równolegle w królewszczyznach i dobrach prywatnych⁴⁸. Wzorowano się w zasadzie nadal na prawie magdeburskim, ale coraz więcej powstawało niewielkich wsi tzw. zagrodniczych, których mieszkańcy uprawiając jedynie splachetek roli przeznaczeni byli głównie do pracy na folwarku.

Rekognicja poborowa z dóbr Sebastiana Mieleckiego z 1563 roku wymienia po raz pierwszy nowo założoną wieś Zarudzie. Znana jest ona także rejestrom poborowym z 2. połowy XVI wieku, gdzie najczęściej występuje w dobrach Hieronima Mieleckiego, syna Sebastiana. Dotychczas identyfikowano ją z dzisiejszym Szydłowcem, co jednak wydaje się być pomyłką⁴⁹. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na położenie Zarudzia w kluczu cmolaskim, kiedy Szydłowiec należał do innej, najmłodszej gałęzi Mieleckich, wywodzącej się od Waleriana, podkomorzego sandomierskiego⁵⁰. Po drugie istotną wskazówką jest

⁴⁵ Pezda, Prokop, *Mielec i okolice...*, s. 122, 127–132.

⁴⁶ Tamże, s. 125; „*Intercyza między Janem, wojewodą podolskim, a Sebastianem, kasztelanem wiślickim, Mieleckimi, gdzie się zgadzają o bory i insze rzeczy, dana w Mielcu w poniedziałek w dniu św. Agnieszki (21 I) 1549.*” – Ossoliński, *Pamiętnik*, s. 175; na tę intercyzę i stare rozgraniczenie powoływano się także w porozumieniu w sprawie granicy zawartym między Mikołajem i Hieronimem Mieleckimi z r. 1576 (TP 6, s. 734).

⁴⁷ AS, rkps 881, s. 85–91.

⁴⁸ Lokacje wsi królewskich: Lipnica – 1559 (Lustracja 1660/64, s. 140), Dzikowiec – 1566 (tamże), Sławogóry, dzisiejsze Ostrowy Tuszowskie – 1566 (MRPS, T. V/1, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1919, nr 3279),

⁴⁹ ASK I, 56, nr 1265; ASK I, 10, k. 802 (1578 r.); 51, k. 769v. (1591 r.), 875 (1576 r.); AHPSan, cz. I, mapa nr 1; tamże, cz. II, s. 165; *Rejestr poborowy powiatu sandomierskiego z roku 1629*, opr. Z. Guldon, L. Stępkowski, Z. Trawicka, „Teki Archiwalne”, T. 21:1989, s. 90.

⁵⁰ ASK I, 67, k. 45v. – rejestr pogłównego z 1662 r.

etymologia nazwy osady – „za rudą”. Rudy, czyli kuźnice były w Cmolasie dwie, śladem po jednej z nich jest nazwa przysiółka Ruda na lewym brzegu Przyrwy (czyli dawniej Trześni). Patrząc od strony Cmolasu dokładnie „za rudą” leży dzisiaj wieś Mechowiec, wzmiankowana po raz pierwszy w wizytacji z r. 1604⁵¹. Identyfikacja Zarudzia z Mechowcem wydaje się prawie pewna⁵². Kolejne wsie zakładano przy wspomnianej wyżej granicy między majątkami dwóch linii Mieleckich, tj. kluczem cmolaskim a wsiami Chorzelów i Cyranowa Wola. Najwcześniej założono przypuszczalnie Przyłek (Wolę Przyłęcką) po stronie Mikołaja, wojewody podolskiego oraz Łubnicę w dobrach Sebastiana, kasztelana krakowskiego (zm. 1574) a potem jego syna Hieronima, starosty brzesko-kujawskiego. Obie wsie wymienione w r. 1576 jako nowo założone, nie noszą takiego określenia w rejestrach poborowych z lat 1578 i 1579 i w ich świetle są już dobrze zagospodarowane⁵³. Natomiast w roku 1574 także w tej okolicy Sebastian Mielecki osadził chłopów zwanych kosowanami i trześniczanami dając początek wsiom Kosowy oraz Trześnik⁵⁴. Działania kolonizacyjne na obrzeżach majątków miały też uboczny cel w postaci dokładnego ustalenia i zabezpieczenia granicy, a może nawet zmierzały do jej przesunięcia w trakcie karczowania na własną korzyść. Taki przypadek miał właśnie miejsce podczas omawianych wyżej działań, bowiem Mikołaj Mielecki uznał, iż poddani jego brata stryjcznego Hieronima zajmują grunty w jego dobrach. 4 lipca 1576 roku obaj Mieleccy porozumieli się co do przebiegu granicy, która miała przechodzić na pewnym odcinku przez środek nowo założonej wsi (prawdopodobnie chodzi o Trześnik), więc część pól, łąk i zagród znalazło się po stronie wojewody podolskiego. Poddani starosty brzeskiego mogli zebrać co zasiali, a swoje domostwa musieli przenieść w ciągu niecałego roku⁵⁵. W sierpniu tego roku, na podstawie porozumienia wyznaczono ponownie granicę odnawiając stare oraz sypiąc nowe kopce⁵⁶. Na konto Hieronima Mieleckiego, który zmarł w roku 1596 należy też zapewne zapisać lokację jeszcze dwóch wsi: Zarębki i Siedlanów (dziś Siedlanka). Milczą o nich wprawdzie rejestry poborowe, które jednak od początku lat 80. XVI wieku przestały oddawać rzeczywisty stan osadnictwa i gospodarki w dobrach szlacheckich. Wymienia je dopiero wizytacja z roku 1604, ale ich początki można z dużym prawdopodobieństwem odnieść do lat 80. i początków 90. XVI wieku⁵⁷.

⁵¹ AKM, Acta Visitationis Capituli (dalej: AVCap.), 23, k. 26.

⁵² W grę może ewentualnie wchodzić jeszcze obecna wieś Zarębki.

⁵³ AS rkps 881, s. 7; ASK I, 10, k. 799v., 801v., 802, 841, 843.

⁵⁴ Rejestry poborowe z lat 1578 i 1579 mówią, że stało się to przed, odpowiednio, 4 i 5 laty (ASK I, 10, 801v., 802, 843).

⁵⁵ TP 6, s. 733–736.

⁵⁶ AS rkps 881, s. 5–15.

⁵⁷ AVCap., 23, k. 26.

W tym samym czasie nowe osady w swojej części puszczy zakładali Tarnowscy z Rzemienia. Akt podziału klucza rzemieńskiego między Jana Amora i jego bratanka Stanisława z roku 1572 wymienia m.in. wsie Trześnin (dzisiaj Trześń) oraz Świerczów⁵⁸. Natomiast sam Stanisław przejąwszy prawobrzeżną część klucza rzemieńskiego swojemu słudze, staroście zamku Rzemień zezwolił w r. 1575 na lokację na surowym korzeniu wsi Niwiska (nad rzeczką Odrzną). Wdowa po nim, Zofia, zbudowała tutaj później kościół filialny parafii Rzochów obejmujący oprócz Niwisk także Trześń⁵⁹.

W drugiej połowie XVI w. pogłębiała się różnica w sposobie zagospodarowania majątków Mieleckich i Tarnowskich. W kluczu cmolaskim następowało „uprzemysłowienie” – funkcjonowały w Cmolasie 2 kuźnice, każda z 3 kołami, w których pracowało 8 robotników, 2 młyny mączne, młyn do kaszy (stępy), tartak⁶⁰. Kolejny młyn istniał także w Łubnicy⁶¹. Natomiast rzemieślników w tym kluczu było 7 (4 w Cmolasie, 2 w Łubnicy i 1 w Trzęsówce)⁶². Tymczasem w Kolbuszowej i Weryni parających się rzemiosłem opodatkowano 12 osób. Z kolei spośród urzędów przemysłowych można jedynie wymienić młyn w Kolbuszowej. Okolice Kolbuszowej nadal były gęściej zasiedlone. W 5 wsiach – Kolbuszowa, Werynia, Trześń, Świerczów i Niwiska – gospodarowało w 1581 roku 97 kmieci na 27 łanach (najwięcej w Kolbuszowej z Werynią – 66 kmieci na 24 łanach) i 26 zagrodników⁶³. W kluczu cmolaskim (Cmolas, Trzęsówka, Łubnica, Kosowy, Trześnik) było 73 kmieci na 20 łanach i półłanku oraz 14 zagrodników⁶⁴. Pobliska wieś Przyłek, położona w kluczu mieleckim, liczyła sobie aż 36 gospodarzy, ale zaledwie na 4 łanach⁶⁵.

Mariaż Stanisława Tarnowskiego z Rzemienia z Zofią, córką Sebastiana Mieleckiego kasztelana krakowskiego doprowadził do przebiegu wypadków niezwykle istotnego dla historii peryferyjnych dotąd osad puszczańskich. Mał-

⁵⁸ AS rkps 881, s. 87; informacja jakoby pierwsza wzmianka o wsi Trześń pochodziła z r. 1557 i zawarta została w dokumencie fundacyjnym prepozytury szpitalnej w Rzochowie opiera się na XVIII-wiecznej kopii tego aktu z błędną datą (APKr, Archiwum Dzikowskie Tarnowskich – dalej: ADzT, sygn. 122). W rzeczywistości fundacja prepozytury miała miejsce w roku 1587 (W. Dworzaczek, *Hetman Jan Tarnowski. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego*, Warszawa 1985, s. 341, 342) i do tej daty należy odnieść wszystkie zawarte w dokumencie informacje.

⁵⁹ TP 6, s. 695-697; B. Kumor, *Archidiakoniat sądecki*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, T.9:1964, s. 153.

⁶⁰ Jedna z kuźnic zaprzestała działalności w roku 1589, ASK I, 10, k. 801v., 814v., 843; 51, k. 874v. (1589 r. – role należące do kuźnika przyłączono do folwarku).

⁶¹ ASK I, 10, k. 802, 843v.; 51, k. 875.

⁶² ASK I, 10, k. 801v., 802 (r. 1578).

⁶³ Pawiński, *Polska XVI wieku...*, T. III *Małopolska*, s. 255; M. Skowroński, *Kolbuszowa...*, s. 6.

⁶⁴ ASK I, 10, k. 843, 843v. (r. 1579).

⁶⁵ ASK I, 10, k. 799v.

żeństwo to było bezdzielne i dlatego Stanisław Tarnowski w roku 1585 (na dwa lata przed śmiercią) przekazał cały ówczesny klucz rzemieński bratu żony, Hieronimowi. Rezydował jednak w Rzemieniu do swojej śmierci w roku 1587, później zaś wdowa po nim – przynajmniej do roku 1599. Po jej śmierci dobra rzemieńskie, wobec śmierci Hieronima Mieleckiego, odziedziczyła jego córka Anna, żona Joachima Ocieskiego, starosty olsztyńskiego, późniejszego kasztelana sądeckiego (zm. w r. 1613)⁶⁶. Tym samym zakończył się faktycznie, rozpoczęty w r. 1585 proces łączenia 1/3 dawnego klucza mieleckiego z Cmołasem z majątkiem rzemieńskim z Kolbuszową. Dwa sąsiednie, dotąd w pewnym sensie konkurencyjne ośrodki puszczańskie stworzyły teraz zwarte rozległe terytorium o własnej specyfice gospodarczej, oddalone od starych ośrodków nad Wisłoką. To zadecydowało o przeorganizowaniu zarządu nad całością majątku pozostającego w rękach Anny z Mieleckich i jej mężów. Dokument jego sprzedaży Stanisławowi Lubomirskiemu z Wiśnicza z r. 1616 wymienia wyraźnie dwa klucze: rzemieński oraz kolbuszowski (9 wsi i 9 folwarków)⁶⁷. Dalsze dzieje puszczańskie klucza kolbuszowskiego mają już swoją bogatą literaturę⁶⁸.

Rody Tarnowskich z linii rzochowsko-rzemieńskiej oraz Mieleckich nie były pionierami w zasiedlaniu rozległych obszarów Puszczy Sandomierskiej. Podjęły one jednak zainicjowaną w królewskich akcjach zagospodarowania tego terenu i w XV wieku były w tym bardzo aktywne. Wykorzystując stosunkowo korzystne warunki geograficzne (m.in. rozwiniętą sieć rzeczną) Mieleccy, a później Tarnowscy dokonali udanych lokacji osad i innych inwestycji gospodarczych (młyny, kuźnice). Założone przez nich najstarsze ośrodki puszczańskie pozostały do dziś jednymi z największych i najbardziej rozwiniętych (Cmołas, Kolbuszowa). Akcję osadniczą przedstawiciele obu rodów kontynuowali w 2. połowie XVI wieku, a utworzona wówczas sieć miejscowości podlegała w następnych stuleciach niewielkim już uzupełnieniom.

⁶⁶ ADzT 124, s. 71–73; Dworzaczek, *Hetman...*, s. 342.

⁶⁷ M. Skowroński, *Kolbuszowa...*, s. 6; Kolbuszowa stała się ośrodkiem nowego klucza prawdopodobnie ze względu na istniejący tam dwór Stanisława Tarnowskiego (obok zamku Rzemień), w którym w czerwcu 1587 roku spisał on swój testament (Dworzaczek, *Hetman...*, s. 341).

⁶⁸ Najnowszą pracą na ten temat jest: J. Półciwarteck, *Panowie feudalni na Kolbuszowej i ich majątki w XVII–XVIII wieku* [w:] *Kolbuszowa. 300 lat miasta*, red. J. Bardan, Kolbuszowa 2001, s. 9–21.